

Düşüncenin evrimi

Doç. Dr. Akif Tan

1961 yılında Ankara'da doğdu. 1978'de Kuleli Askeri Lisesi'ni, 1985'de GATA'yı bitirdi ve tabip teğmen olarak TSK'da göreve başladı. 1990'da GATA Genel Cerrahi AB Dalı'nda uzmanlık eğitimi aldı. 1994'de genel cerrahi uzmanı olarak Şirnak Askeri Hastanesi'nin Baştabipliğine atandı. 1996'da GATA Genel Cerrahi AB Dalı'nda yardımcı doçent olarak göreve başladı. 2000'de İstanbul Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne atandı. 2002'de doçent oldu ve 2004'de kıdemli albay olarak emekliye ayrıldı. Halen Özel İstanbul Medipol Hastanesi'nde görev yapan Tan, evli ve iki çocuk babasıdır.

Koca Sokrates bile, kendisine Herakleitos'un yapıtını okuyan Euripides'e şöyle demiş: "Anladıklarım çok güzel, öyle sanıyorum ki anlamadıklarım da."

Orhan Hançerlipoğlu "Düşünce Tarihi" adlı geniş eserinde diğer yazarlar gibi "İnsanın aynı zamanda insanlaşma sürecidir" dediği düşünce tarihini 4 bin yıl önceden başlatır. Genellikle felsefe ta-

rihi, düşünce tarihi gibi algılanır; oysa daha öncesi yok mudur? İşte biz de evrimleşme ve yazılı tarih öncesinden başlayarak az rastlanır bir şeyi insanın milyonlarca, yüz binlerce yıldaki düşüncesinden ve evrimleşmesinden bahsedeceğiz.

1931 yılında, Bagel'in güvertesinde güney denizlerine yol alırken denizi seyreden Darwin, dönüşünde yaklaşık yüzürlü bulan tartışmalara, kavgalara

yol açacak doğada evrimin var olduğunu söyleyeceğini henüz bilmiyordu. Henüz fosilbilim gelişmemişti. Daha Mis. Lakey Afrika' da, Olduvai Boğazı'nda, milyonlarca yıl önceye ait insan kemiklerini bulmamış; bir milyon yıl önceye ait insan yapımı el baltaları ortaya çıkartılmamıştı; henüz yontulmuş taş parçaları açıklığa kavuşmamıştı. İnsanların ilk yerleşim yeri Ürdün ve Ölüdeniz yakınlarındaki Jeriho ortaya çıkartılmamış; kurulan ilk kent Uruk

kazılmamıştı. Ninova' da Asurbanipal'in kütüphanesi, yani kil tabletler kazılarda bulunmamış, insanların yaptığı ilk büyük mabet Ur kenti Ziggurati ortaya çıkartılmamış, ilk büyük devlet olan Sümerler tanınmamış, ilk imparatorluk olan Akadların tarih içindeki yerleri belirlenmemişti.

Bunların hepsi ve daha fazlası, son 150 yıla sığıldığı gibi bekliden de son birkaç on yılda insanın kendisi hakkındaki bilgileri daha da derinleşti ve derinleşmeye devam ediyor. Şimdi objektif delillerle bilinen, milyonlarca yıl önceden başlayan insanın fiziksel evrimi, yüz binlerce yılda gelişen fiziksel kabiliyetleri, sosyalleşmesi ile insanın Jared Diamond'un değimi ile büyük sıçramayı yaparak bereketli hilal denilen bölgede yani Güney Türkiye ve Mezopotamya'daki medeniyetleri kurmasından bu yana 10 bin yıl geçti.

İnsanın, fiziksel görünümü ile milyon yıl önce iki ayakları üzerinde durmaya başlaması, el ve ayak bilek kemiklerindeki değişimler, leğen kemiği ve yüzün değişmesi ile yutağın gelişip seslerin çıkartılmasından insanın oluşmasına kadar, kafatası hacminin büyümesi ve beyin kıvrımlarının oluşması hatta konuşma merkezine bağlı kafatasında meydana gelen değişikliklerin artık paleoantropoloji ilimi kapsamında disiplinli incelemeleri sonucu; eski tarihli iskeletlerin yeni tarihli olanlara göre

anlattığım sırayla değiştiğini biliyoruz. Ancak sadece el baltası yapabilen ve bu ilk aleti yaklaşık bir milyon yıl taşıyan fiziksel insanın, 500 bin yıl önce simetri kavramıyla taşları yontması, ateşte yiyeceğini pişirmesi, 60 bin yıl önce ölümlerini gömmeye başlaması, 30 bin yıl önce mağaralarda ve kayalarda resimler çizip küçük heykelcikler yontmaya başlaması ve en önemlisi de Gordon Child'in Sanayi Devrimi'nden bile daha önemli bulduğu, avcı ve toplayıcı olmaktan çıkıp, yerleşip tarım yapan ve hayvanları evcilleştirerek artı değer oluşturan ve kentler kurmaya başlayan insan haline gelmesi; yani 10 bin yıl önceki bu büyük sıçraması da aslında hep bir gelişme ve evrimleşmenin sonucu olmuştur.

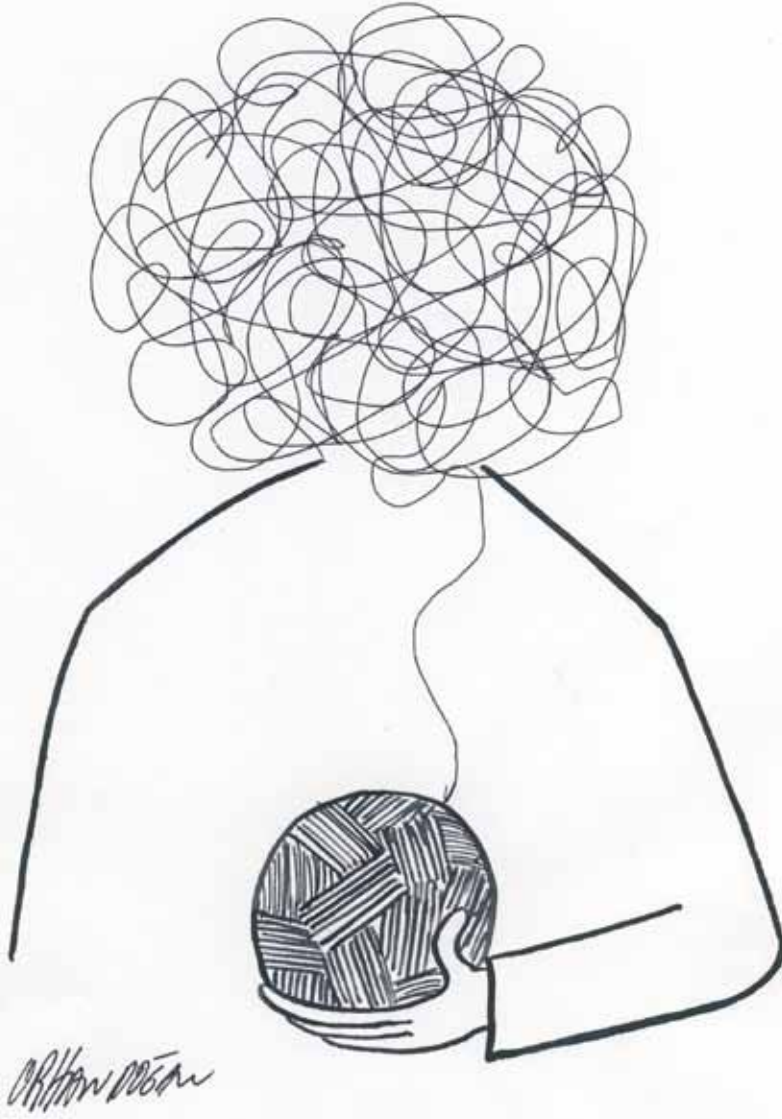
Şimdi bunları söylemek ve söylediklerimizin hepsi için olmasa da büyük kısmı için kanıtlar gösterebilmek mümkün. Özellikle 18 ve 19'uncu yüzyılın tümü, felsefede evrim kavramının zirveye çıktığı dönemlerdir. Her ne kadar "evrim kavramı" ile "evrim teorisi" birbirlerinden farklı kavramlar olsa da insan düşüncesinde evrim kavramının gelişmesi ile yıllar içerisinde biyolojik evrim kavramının yerleşmesine zemin hazırlayıcı olmuştur. Evrim kavramı; bir önceki aşamadaki basit, daha kötü, daha aşağı durumun, bir sonraki kompleks, daha iyi, daha üst duruma gelişini belirten bir anlam taşır. Schelling doğa merkezli, Hegel ise idealist ve insanlık tarihi merkezli

Schelling doğa merkezli, Hegel ise idealist ve insanlık tarihi merkezli bir evrimden bahsederken daha sonraki yıllarda Darwin, bütün canlı türlerinin birbirinden oluşması merkezli bir teoriden bahsetmiştir. 18'inci yüzyılda kendine kavramsal bir yer bulan evrim, artık 1839'da Beagle Gemisi ile yaptığı seyahatten dönen genç Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı kitabı ile son yüzyılın ciddi tartışması haline gelen insanın ve canlıların evrimi halini almıştır.

bir evrimden bahsederken daha sonraki yıllarda Darwin, bütün canlı türlerinin birbirinden oluşması merkezli bir teoriden bahsetmiştir. 18'inci yüzyılda kendine kavramsal bir yer bulan evrim, artık 1839'da Beagle Gemisi ile yaptığı seyahatten dönen genç Darwin'in çeşitli yazışma ve araştırmalardan sonra yayınladığı "Türlerin Kökeni" adlı kitabı ile son yüzyılın ciddi tartışması haline gelen insanın ve canlıların evrimi halini almıştır. O tarihlerde henüz hiçbir insan iskeleti bulunmamıştı.

İlk defa 1925'te Raymond Dart, Güney Afrika'da insan fosillerini bulduğunda, antropologlar bunun insanın ataları olduğunu kabul edecek durumda değillerdi. Ancak 20 yıl sonra 1950'lerde Dart ve Boom'un daha fazla fosil bulunması ve Luis ile Mary Leakey gibi antropologların çalışmaları ile artık insanın soy ağacında "hominidler" yer bulmaya başlamıştı. Leakey, 1930'da başlayan Tanzanya'da ve Turkana Gölü'nün doğusundaki çalışmalarında 20 yıl sonra gerçek bulgulara ulaşabilmiş, çeşitli fosillerin yanında yaklaşık 3.7 milyon yıl önceye ait Laetoli Fosil Yatağı'nda insan ayak izlerini açığa çıkarmıştır. Bugün "Lucy" adı ile meşhur 3.4 milyon yıl önceye ait insan iskeleti Donald Johanson tarafından 1973 yılında Etiyopya Hadar bölgesinde bulunmuştur.

Günümüze moleküler antropolojinin de gelişimi ile yeniden popülerlik kazanan

15 bin yıl önce avcılıkta ok ve yay kullanılmaya başlanması, bu kadar uzun yıllardan sonra insanın önemli bir zihinsel atak yaptığını göstermekte. Ok ve yay, aslında aynı amaca yönelik fakat tamamen farklı iki aracın kullanılması demektir. Bu haliyle insanın araç yapımı ve düşüncesi de daha değişmiştir.

Sümerlerin nasıl tanıştığını “Tarih Sümer’de Başlar” kitabında yazması ile oldu.

1850'lere kadar insanlar hiç bilmedikleri kendi tarihleri ile tanışmaya başlamış ve insan ve medeniyeti, 1950'lerde artık yazılı tarih öncesi ve yazılı tarih sonrası ile daha anlaşılır olmuştu. Peki, insandan bahsederken en önemli özelliği olan onu diğer canlılardan biraz daha farklı bir yere koymamızı sağlayan düşünce bu süreçlerde nasıl bir seyir izlemiştir. Belki onlarca yıl önce bunu tartışmak ve konuşmak daha zordu ama şimdi atropoloji ve sosyoloji ile birlikte bir şeyler söylenebilir.

insanın evrimi artık 1 milyon yıl önceye ait tüm buluntuların Afrika kıtasına ait olması nedeni ile insanın orijini olarak bu kıtaya işaret edilmesine neden olmuştur. Bu, tarihlendirme çalışmaları ve genetik çalışmaları ile de 100 bin yıl önce Afrika'dan çıkan ve dünyaya yayılan bir “homosapiens” anlayışını da geçerli hale getirmiştir.

İnsanın fiziksel evrimi böyle devam ederken sosyal yönden nasıl bir gelişme içinde olduğu önce efsaneler ve mitlerle açıklanıyordu. Ama 19'uncu yüzyılda üst üste gelen arkeolojik buluntular insanın tarihinde saklı olan çok şeyi açığa çıkarmaya yetti. Yazının insanlık tarihinde yerini alması, en az tekerleğin, çömlekçi çarkının keşfi ve ateşin kullanılması kadar önemliydi. Nasıl insanın kökeni için Afrika ve Rift Vadisi önemliyse, medeniyetin başlangıcında da Mezopotamya o kadar önemliydi. Bunu ancak şimdi saygıyla

hatırladığımız birkaç meraklı araştırmacının hikâyelerinde bulabiliriz. Henry Layard, Musul'da oturan bir İngiliz olarak, macera ve para kazanma arzusuyla 1840'larda başladığı Antik Ninova kenti kazılarında gerçekten büyük başarılar kazanmış, Senahrib Sarayı'nı ve Asurbanipal'in yüz binlerce tabletten oluşan kütüphanesini ortaya çıkartmıştı. Daha sonra Ninova'nın güneyinde Asur Kralı Tiglatpaleser'e ait sekizgen prizma üzerinde uzun bir çivi yazılı metin bulundu. Bu metnin çözülmesi için uğraşan Rawlinson, sonunda Persepolis'teki “Behistun” yazıtlarındaki farktan yola çıkarak bu yazının Asurca, Persçe olmadığını Sümerce olduğunu, Hicks, Talbot ve Oppert ile birlikte ilk defa açıkladı. Farklı bir yazının farklı ve önemli bir kültür olduğu ise, George Smith'in tufan tabletlerini bu tabletler içinde Sümerce destanlar arasında bulup da okuması ile ve Noah Kramer'in medeniyette ilklerle insanlığı

gesi ile yaptığı aracın imgesi, nicel olarak aynı olsa da aralarında niteliksel bir fark vardır. İnsanın kültürel evriminin sivri uçlu bir nesnenin yontulması ve onun imgesinin zihinde oluşturulması ile başladığı kurgulanabilir. Gordon Childe tam bu noktada ilk maddesel aracını yontarken zihninde onunla ilgili ilk imgesel aracını yaratan canlının artık herhangi bir canlı olmadığını, kuramda maddesel ve simgesel olarak araçlar yapan ve kullanan, bu araçları değiştirip geliştiren bir canlı olduğunu ve artık bu haliyle ona insan demenin daha doğru olacağını söyler. 1 milyon yıl öncesinde artık insan mağarada sığınır ve el baltasını geliştirir. Yarıc ve yonga aletler yapmaya başlar ve simetri kavramını geliştirip, belli geleceklerde aletler yapmaya başlar.

Bu dönemde yapılan aletlere Acheul kültürü denmekte olup oldukça yaygın biçimde arkeolojik kazılarda bulunmuştur. George Washington Üniversitesi'nden arkeolog Alison Brooks'a göre çoktandır yerleşmiş acheul teknolojilerinden, orta paleolitik teknolojisi olan Levaluvan Endüstrisi'ne geçiş, zihinsel kabiliyet açısından bir geçişti. Bu teknolojik geçiş aynı zamanda homoerectustan, arkaik sapiens diye bilinen bir türe geçiştir. Brooks şöyle söylüyor; yontulmuş taştan faydalanabilmek için yapmayı tasarladığınız nesnenin sonuçta alacağı biçimi de zihninizde detaylı canlandırmak zorundasınızdır. Yaklaşık 500 bin yıl önce insan artık doğada oluşan yangınlardan ateşi kontrol altına almayı başarır ve eti pişirerek yemeye başlar. Bu nedenle alet yapımında ve kullanımında da gelişme vardır. Bu standartlaştırılmış alet yapımı zaman içinde düzgün bir artışla değil, uzun yıllar onlu, yüzlü rakamlarla anılırken günümüzdeki 20 milyon standartlaştırılmış araç takımına gelinceye kadar 10 bin yıl önce aniden artmaya başlar.

Avcı ve toplayıcılık sürecinde av hayvanını takip ederken barınak yapmaya, konaklamaya ve kendisini takip eden yardımcı hayvanları evcilleştirmeye başlar. Yaklaşık 50 bin yıl önce kompozit alet yapımı ile birlikte mağaralarda resimler yapmaya başlar. Artık zihinsel gelişiminde estetik, renkler ve oranti oluşmuştur. Resim çizen ellerin ve parmakların hareketi eski kabalığın yerine zihinsel gelişimdeki detayları göstermektedir. Bugün hala daha bu çeşitli mağara resimlerinin ve yüz binlerce yıl sonra nasıl birden bir yani son 15-20 bin yılda ortaya çıktığını izah edememektedir. Oysa bu mağara resimleri imgesel ve simgesel anlamda insan için çok şey ifade etmekte olup paleolitik insanı birden bire günümüz insanına bağlamaktadır. Bu tür tartışmalara ilaveten mağara resimleri için kullanı-

lan boya ve teknolojide henüz bu hayranlık uyandıracak seviyesini anlamamıza pek imkan vermemektedir. Yine bu dönemde küçük heykelticikler yontulmaya başlanmıştır.

Larinksteki (yutak) değişim ile insanların ses tellerinin anatomisini ne yazık ki kemikler gibi kalıcı organlar olamaması nedeni ile fosiller üzerinde gözlemlemesek de kafatası iç yüzeyindeki konuşma merkezine bağlı çukurluktan insanların orta paleolitik dönemde sesler çıkararak anlaşlıklarını söylemek mümkün. Randall White'a göre, 100 bin yıldan önceki dönemlerde yaşamış insanların, bu gün bizim dil olarak adlandırdığımız gibi bir şeyin hiç olmadığıdır. White, bu noktada anatomik açıdan bu günkü insanın evrimleşmesiyle, toplumsal ve kültürel anlamda olmasa da, nörobiyolojik anlamda dil yeteneği ile donanmış insanın ilk kez belirlendiğini öne sürüyor. White, sonunda orta paleolitikte, gelişmiş sinir sistemi olan homosapiensle birlikte 35 bin yıl önce dil konusunda uzmanlaştıklarını ifade etmektedir. Yani 65 bin yıl önce başlayan dil kullanarak iletişim kurma 35 bin yıl önce uzmanlaşmayla bitmiştir. Deacon ise dilsel gelişimin, insanın evrimsel geçmişi boyunca, beyin hacminin artışına bağlı olduğu görüşünü savunmuştur. Deacon, dilin insan beyninin evriminin yalnızca bir sonucu değil, o evrimleşmeyi doğuran ana etken olduğunu söylemektedir.

15 bin yıl önce avcılıkta ok ve yay kullanılmaya başlanması, bu kadar uzun yıllardan sonra insanın önemli bir zihinsel atak yaptığını göstermektedir. Ok ve yay, aslında aynı amaca yönelik fakat tamamen farklı iki aracın kullanılması demektir. Bu haliyle insanın araç yapımı ve düşüncesi de daha değişmiştir. Asıl bu tarihlerdeki çömlekçi çarkı ile çömlek yapmaya başlamaları ve yerleşik kültür oluşturmaya başlamaları ile birçok araştırmacıya göre insan artık tam anlamı ile insan olmaya başlamış bir anlamda medeniyet kurmaya başlamıştır. Bu döneme neolitik devrim denmesi oldukça kabul gören bir tanımlamadır. Düşünsel olarak da insan artık subjektif düşünebilmektedir. Artık su kanalları yapmak için geometriye, su baskınlarını ölçmek ve önlemek için matematik ve astronomiye geçmiş, büyük değirmenler kurmak için çarklar yapmaya başlamış, bu nedenle pi sayısını bulmuş, sayı saymaya başlamış büyük rakamlar için yazıya ihtiyaç duymuştur. Yazının icadı, soyut düşüncenin hatta bir anlamda bilimin gelişmesinde ve yayılmasında son derece etkili olmuştur.

İlk piktogramlarla sadece simgesel ifadelerin kullanılmasına rağmen, Sümerlerde tapınakların hayvanlarını saymak

için geliştirilen kuneiform ifadelerin daha sonra çivi yazısına ve bu tür yazı ile resim yazısından farklı olarak kavramların yazıya döküldüğünü tabletlerin tarihsel dökümünde bulmak mümkün. İlk astronom olarak Sümerler kendi kozmolojilerini ve kozmogonilerini oluşturmuş, bunu yazıya dökmüşlerdir. Tabletlerin incelenmesi ile eğitim, din, teknoloji kullanımı hakkında Sümerlere ait geniş bir bilgi oluşmuştur. İnsanlık tarihinin bu ilk siyasal devleti, bakır ve tunç çağı monarşilerinin de başlaması demektir. Şehir devletleri sonunda Akadların hâkimiyeti ve Kral Sargon ile ilk imparatorlukların siyaset sahnesine çıkmasına yol açmıştır. Bu uygarlık dönemi olarak tanımlanan zamanda artık düşünceler sosyal ve siyasal alanı etkilerken aynı zamanda düşüncede etkilenmeye başlamış böylece, insanın sade ve ihtiyaçlarına yönelik düşünce hayatı artık, doğal olandan koşullanmış olana doğrudan kaymaya başlamıştır diyebiliriz.

İnsanın düşüncesinin evrimini, arada bir sıçramalar göstererek yükselen bir grafik çizen beynin büyüklüğüyle, uzun yıllar boyunca en alt seviyede düz çizgi çizen sonra hafif yükselme gösteren ve 20 binli yıllarda sanatla birlikte hızla yükselen ve 10 binli yıllarda aniden yükselen alet yapım grafiğiyle ve uzun zaman en alt seviyede gidip ortapaleolitik dönemle birlikte ortalama bir hızla yükselen dilin gelişim grafiği ile anlatmaya çalışırsak; insanın düşünce evrimi uzun zaman alt seviyede hafif yükselmelerle, merdiven yappan ama son 20 bin yılda yükselip 10 bin yıl önce hızla yükselen bir grafik gibidir diyebiliriz.

İlk medeniyetlerden sonra ise düşüncenin evriminden değil hızla serpilip gelişmesinden bahsetmek daha doğru olur. Genellikle düşünce tarihinden bahsedilirken felsefenin tarihinden bahsedilir ve 3 bin yıllık bir geçmiş ile ele alınır. Biz ise çok nadir bir yaklaşım ile düşüncenin aslında insanın fiziksel varoluşu ile birlikte ama kendisini son yıllarda iyice belli edecek hale geldiğini, insanın fiziksel evrimi ile düşüncenin evrimi arasındaki paralellikleri, bu konunun üzerindeki tartışmalarla incelemeye çalıştık. Son söz olarak felsefeyi de işin içine katarsak, Descartes'in ünlü "Düşünüyorum, o halde varım" cümlesi, Jean Paul Satre'nin buna cevabı olan, "Eğer düşündüğünüzün farkındaysanız, o farkındalık düşünme sürecinin bir parçası olamaz" cümlesi ile günümüzdeki anlatımını bulur.